

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НІМЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Аналізується участь національних німецьких партій у політичному житті Другої Речі Посполитої періоду парламентської демократії. Встановлено взаємозв'язки між територіальним розміщенням німецького населення Польщі, його соціальною структурою та популярністю певних політичних угруповань.

Ключові слова: національні меншини, Великопольща, Листопадова революція, націонал-демократія, соціал-демократія.

Німецька громада Другої Речі Посполитої сформувалася протягом ХІХ ст., коли частина польських земель (Великопольща, Сілезія, Помор'є) входила до складу Пруссії. Саме тому ці території стали місцем компактного проживання німців після відновлення Польської держави наприкінці 1918 р. Частина німців була вимушена емігрувати, а частина пристосуватися до нових умов. Оскільки німці мали глибокі традиції політичного життя, то майже одразу почали утворювати власні, національні суспільно-політичні організації, партії тощо. Вже через деякий час мережа партійних організацій німецької громади стала найбільшою серед національних меншин Другої Речі Посполитої. В центрі уваги більшості вчених знаходилася переважно діяльність німецьких націонал-соціалістичних організацій на теренах Польщі наприкінці 20-х – протягом 30-х рр. ХХ ст. Внаслідок цього, проблема діяльності політичних партій німецької меншини у 1918 – 1926 рр. випала з поля зору істориків, хоча вони і зазначали, що політичні партії націонал-соціалістичного спрямування сформувалися на основі вже існуючих націоналістичних німецьких партій.

Наразі, в українській історіографії відсутнє комплексне наукове дослідження проблем діяльності німецьких політичних партій в Другій Речі Посполитій. Л.Алексієвець у дисертаційному дослідженні обмежилася лише перерахуванням політичних партій німецької національної меншини, до того ж, більша частина вказаних нею партій діяла вже після 1926 р.¹. Комплекс питань, пов'язаних із життєдіяльністю німецької національної меншини Другої Речі Посполитої досліджує Н.Сидорик. Зокрема, авторка досить докладно висвітлила перебіг судового процесу у справі ліквідації Німецького союзу охорони прав національних меншин в Польщі, проблеми фінансування політичних організацій німецької меншини в Польщі з боку Німеччини².

Більш предметно дослідив окреслену проблему П.Качпжак. Вчений не тільки перерахував окремі організації та партії німців Польщі, але й стисло окреслив засади їх діяльності³. Регіональний аспект функціонування німецьких політичних організацій Другої Речі Посполитої представили П.Мательський, Е.Ольчак та П.Хаузер⁴. Зазначена проблема викликає стійкий інтерес німецьких істориків, про що свідчать наукові студії Р.Бланке, А.Котовського, Б.Лейкберга, К.Райц фон Френца, О.Хейке тощо. Однак, не дивлячись на досить значну кількість праць, присвячених проблемам німецької національної меншини міжвоєнної Польщі, жодна з них не приділяє достатньої уваги діяльності німецьких політичних партій, обмежуючись, у кращому разі, кількома сторінками⁵.

Метою статті є аналіз діяльності політичних партій та організацій німецької національної меншини в Польщі протягом 1918 – 1926 рр.

Перш ніж звернутися безпосередньо до проблем суспільно-політичного життя німецької меншини в Другій Речі Посполитій, варто в загальних рисах окреслити чисельність і розміщення німців на польських землях. Наявні статистичні відомості узагальнено у таблиці.

Німці на теренах Другої Речі Посполитої
(за відомостями перепису 30 вересня 1921 р.)⁶

Воєводство	Загальна кількість населення	З них німців	Відсоток німецького населення
Сілезьке	1 265 671	352 440	27,8
Лодзьке	2 252 769	103 484	4,6
Варшавське	2 112 798	47 384	2,2
Волинське	1 437 907	24 960	1,8
Любельське	2 087 951	10 933	0,5
Краковське	1 992 810	9 295	0,47
Львівське	2 718 014	12 436	0,46
Станіславовське	1 348 580	15 595	1,16
Тернопільське	1 428 520	2 484	0,17
Бялостоцьке	1 305 284	4 117	0,3
Келецьке	2 235 781	3 635	0,1
Новгородське	822 106	168	0,02
Поліське	880 898	905	0,1
Віленське	979 775	74	0,0076
Познанське	1 967 865	327 846	16,7
Поморське	935 643	175 771	18,8
місто Варшава	936 615	824	0,1

Таким чином, можемо виділити три регіони компактного проживання німців на польських землях – Сілезію, Познанське воєводство та Помор'є. Така ситуація пояснюється тією обставиною, що згадані території до кінця 1918 р. знаходилися у складі Німеччини і саме тому тут утворилися потужні осередки німецької меншини. В окремих повітах кількість німецького населення становила майже (або й більше) половини загальної чисельності – як то місто Бяльско в Цешинській Сілезії (61,9 %), місто Катовіце та повіт Кролевська Гута Сілезького воєводства (50,57 та 54,07 % відповідно), Сеполенський повіт Поморського воєводства (48,2 %) Ходжеський повіт Познанського воєводства (46,3 %) тощо.

До Першої світової війни на території польських земель Пруссії діяли регіональні секції загальнонімецьких партій. Однак, з утворенням незалежної Польщі такий стан речей був неприйнятним. На інших польських землях якийсь організований політичний рух німців взагалі був відсутнім – діяли переважно організації на кшталт культурних та спортивних клубів, товариств тощо. У підросійській Польщі частина робітників-німців приєдналася до місцевого соціалістичного руху⁷.

У Верхній Сілезії до кінця 1918 р. найбільш впливовою була партія німецької лівіци – Соціал-демократична партія Німеччини (Sozialdemokratische Partei Deutschlands), яку очолював О.Хьорзінг. Під впливом СДПН знаходилися, зокрема, Вільні робітничі союзи (Freie Arbeiter Union). До березня 1921 р. СДПН стрімко втратила свої впливи, а чисельність її членів зменшилася з кількох десятків тисяч до 8 тисяч. Новою радикальною партією робітників у Верхній Сілезії стала Незалежна соціал-демократична партія Німеччини (Unabhängige Sozialistische Partei Deutschlands). На противагу СДПН, незалежні соціал-демократи відмовилися від націоналістичної ідеології, однак, і ця партія була приречена на швидкий занепад – більшість її членів вступила до Комуністичної партії Верхньої Сілезії (Komunistische Partei Oberschlesiens), яка станом на 1920 р. налічувала близько 5600 членів. На базі НСДПН та Соціал-демократичної партії Східної Сілезії (SPOst-Schles) у квітні 1922 р. виникла Німецька соціал-демократична партія Верхньої Сілезії (Deutsche Sozialdemokratische Partei in Oberschlesien)⁸.

Становище СДПН на території Верхньої Сілезії було не з найкращих. Вона не користувалася широкою підтримкою навіть серед німецького населення. На виборах 1912 р. вона набрала всього 14 %. Більшість населення (як німецького, так і польського) підтримувало християнських демократів та польських націоналістів. Причиною поразки на виборах стала нестабільність всередині партії. Розділ Сілезії призвів і до розколіїв (або ж об'єднань) всередині партій, що тут функціонували. 26 березня 1922 р. в Катовіцах було проведено З'їзд соціал-демократичних організацій Верхньої та Цешинської Сілезії, на якому утворилася Німецька соціал-демократична партія польської Верхньої Сілезії. На цьому ж з'їзді було прийнято рішення про тісну співпрацю з польськими робітниками, а також польськими соціалістичними партіями меншості.

У Великопольщі (порівняно з Сілезією) були значно гірші умови для поширення та функціонування німецької соціал-демократії, оскільки регіон був переважно аграрним. Однак, соціалістичний рух на теренах Західної Польщі довів свою життєздатність під час Листопадової революції, коли утворилася розгалужена мережа Рад солдатських та робітничих депутатів. Напередодні Першої Світової війни у Великопольщі діяла тільки одна робітнича німецька партія – Німецька соціал-демократична партія (НСДП) Вона об'єднувала переважно ремісників, а господарські робітники не мали власних політичних організацій⁹.

Як вже згадувалося, під час Листопадової революції, почали активно утворюватися Ради солдатських та робітничих депутатів. У Бидгощі, як найпотужнішому осередку соціал-демократів, спочатку була утворена Солдатська Рада (10 листопада 1918 р.), а 11 листопада 1918 р. відбулося організоване НСДП робітниче зібрання, на якому обрано Робітничу Раду. Її очолили П.Штоссель, Р.Венде і В.Шульц. Обидві ради об'єдналися під назвою Робітничо-Солдатські Ради міста Бидгощі та околиць. Ця Рада на певний час утримувала фактичну владу у місті і складалася з робітників та солдатів, делегованих відповідно заводськими організаціями та солдатськими відділами. Керував нею Виконавчий Відділ, на чолі якого з обох сторін стояли рівноправні очільники – від робітничих організацій П.Штоссель, а з солдатського боку представники, що дуже часто змінювалися (Кнаак, Гаупт, Лангрок). Соціал-демократи мали також великі впливи в Радах утворюваних понад річкою Нотець¹⁰.

12 грудня 1918 р. в Пілі відбулася чергова окружна конференція НСДП. У ній брали участь тільки представники організацій з північно-західних провінцій. Делегати з Познані і більш південних осередків не могли взяти участі у конференції з огляду на вибух Великопольського повстання. Обрано 14 кандидатів до виборчого списку НСДП в Познанській провінції.

НСДП, протиставляючи себе пропаганді німецьких реакційних сил, агітувала за об'єднання зусиль поляків і німців, пропагувала програму соціалізації господарства, жадала відокремлення Церкви від держави, рівноправ'я жінок, право коаліцій та ін.¹¹. Однак, до польського національно-визвольного руху НСДП ставилася досить негативно.

Найсильнішими німецькими угрупованнями Великопольщі були Народна німецька партія людова (110502 голоси), демократи (72266 голосів), Німецька партія людова (54833), Християнська партія людова (Центр) (33640 голосів). Соціал-демократи провадили агітацію тільки в Познані та Бидгоському окрузі. Вони отримали близько 26 тис. голосів (Познань 4560, Бидгощ-місто 8032, Бидгощ-округ 13136). Соціал-демократи з Великопольщі впровадили 2-х послів до Народного Зібрання – В.Шульца і П.Штосселя (останній відмовився на користь кандидату від центристів – Г.Лодахля). На виборах до прусського сейму (16 січня 1919) року на Бидгощині НСДП здобули знову близько 17 тис. голосів і два мандати. П.Штоссель також отримав мандат до прусського сейму¹².

20 березня 1919 р. в рамках приготувань до II Конгресу Рад Німеччини в Пілі відбулася окружна конференція делегатів Солдатських та Робітничих Рад з Бидгощі, Пілі, Ходежі, Тжцянки, Вілюня, Некля, Фордоня, Кжижа, Самосня, Вижиська та інших, а також делегатів селянських рад. П.Штоссель розкритикував на конференції Великопольське повстання та польський шовінізм. Ухвалено рішення про оборону "німецького сходу" і вибрано делегата на Конгрес в особі П.Штосселя. Вибори нових рад не проводили.

25 квітня 1919 р. в Бидгощі відбулися три великі протести проти приєднання Великопольщі до Польщі. Протести були організовані усіма німецькими політичними партіями, включно з НСДП¹³. Представники НСДП в своїх агітаційних промовах виставляли Головну Народну Раду (тимчасовий польський уряд Великопольщі) зразком польської реакції.

Дещо інше становище зайняли незалежні соціал-демократи (НСДПН). Вони були більш поступливими у справі самоокреслення поляків. 21 квітня 1919 р. в Бидгощі відбулося велике зібрання НСДПН, на якому критиковано правницю НСДП і сформульовано більш радикальні програмні гасла. Виступаючи стверджували, що вибори до Народного Зібрання проведено зарано, що процес соціалізації Німеччини перебігає надто вільно. Серед найбільш відомих діячів НСДПН варто назвати Котинського, Руновича, Венделя та ін. Вони також критикували антипольські виступи¹⁴.

У травні 1919 р. у Бидгощі дійшло до загострення боротьби на тлі обговорення трактату, нав'язуваного Німеччині. НСДПН та НСДПН визнали трактат несправедливим і мобілізували проти нього громадську думку. Виступаючи проти подібного мирного врегулювання, соціал-демократи виступали і проти воєнної агітації шовіністів з Г.Клейновим на чолі, які закликали продовжувати військове протистояння¹⁵.

Після виходу Познанщини та Помор'я із складу Німеччини, німецькі соціал-демократи об'єдналися в єдину організацію – Союз німецьких соціал-демократів Познані та Помор'я. Німецькі соціал-демократи Великопольщі швидко налагодили контакт з німецькими партіями Верхньої Сілезії, почали видавати власні друковані часописи.

Позицію німецьких політичних партій яскраво ілюструють перші вибори у Сейм Сілезії (22 вересня 1922 р.). Список Німецької соціал-демократичної партії у двох виборчих округах Верхньої Сілезії набрав 19 тис. 789 голосів, а в одному окрузі Цешинської Сілезії 5970 голосів (загалом 25 тис. 759 голосів, або 6,7 %). Німецька католицька народна партія та Німецька партія разом набрали 83 тис. 750 голосів (21,6 %), з яких 21 тис. 32 голоси у Цешинській Сілезії. Для порівняння, за Польську соціалістичну партію було віддано 65 тис. 493 голоси.

У Центральній Польщі умови для розгортання німецького соціалістичного руху були дуже сприятливі – тут була велика кількість робітників, які мали великий досвід боротьби з російською владою. Зусиллями Еміля Зербе та Артура Кроніга тут була створена політична організація німецьких робітників – Німецька робітничка партія Польщі. Програмні засади нової партії були оприлюднені у її друкованому органі "Die Arbeit". Вона проголосила бажання жити в мирі та злагоді з польською більшістю. Листопадові вибори 1922 р. були успішними для партії, так само, як і муніципальні 1923 р. Зокрема, у Лодзі партія отримала 11 тис. 421 голос і 5 місць у муніципалітеті¹⁶.

На території Верхньої Сілезії та Помор'я діяла Об'єднана комуністична партія Німеччини (Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands). Друкованим органом партії був часопис "Die Rote Fahne" (Берлін)¹⁷.

Поряд з лівими партіями існували і невеликі правоцентристські. Такою, наприклад, була Німецька католицька народна партія (Deutsche Katholische Volkspartei), яка була створена 29 грудня 1921 р. НКНП була прямим нащадком політики католицької партії Центр (Zentrum) (існувала з 1870 р.). Очолював НКНП Е.Пант (1887 – 1938). У січні 1922 р., внаслідок об'єднання трьох німецьких партій утворилася Німецька партія (Deutsche Partei), яка репрезентувала інтереси німецьких землевласників Східної Верхньої Сілезії. У 1922 – 1924 рр. Німецьку партію очолював К.Рейтенштейн¹⁸.

Побоюючись репресій з боку поляків, німці західних воєводств вирішили створити організацію, яка б репрезентувала інтереси всієї німецької національної меншини Польщі, незалежно від території¹⁹. Така організація виникла у 1921 р. під назвою Союз німців для охорони прав меншості в Польщі (скорочено Deutschtumsbund). До складу цієї організації увійшли, зокрема, Союз німців в Польщі (виник в Лодзі 1921 р.), Німецька соціал-демократична партія (діяла в познанському та поморському воєводствах). Окремо від Deutschtumsbund існувала Німецька партія праці Польщі, впливи якої, зазвичай, не виходили за межі лодзького округу.

Під кінець 1921 р. почали також утворюватися численні організації у польській частині Верхньої Сілезії. Тісно пов'язаний з Deutschtumsbund, однак незалежно від нього існував Німецько-верхньосілезький народний союз Польської Сілезії для охорони прав меншості (скорочено Volksbund)²⁰. Офіційно Volksbund був утворений 8 листопада 1921 р. на конференції очільників німців Верхньої Сілезії в Катовіцах. Головою його було обрано барона К. фон Рейтенштейна, а також О.Улітца. Баварець О.Улітц керував Вольксбундом до 1939 р., зали-

шаючись при цьому послом до Сейму Верхньої Сілезії²¹. Під егідою Volksbund діяли: Німецька партія (націоналісти), Католицька народна партія, а також Німецька соціал-демократична партія.

Deutschtumsbund поділявся на вісім провінційних відділів, які в свою чергу розділялися на повітові. Посли та сенатори-німці входили до Ради Союзу. Він поділявся на дев'ять секцій: адміністративну, преси, суспільну, шкільну, загальноосвітню, жіночу, добродійну, фінансову та порцеляційну. Фінансувався Союз за рахунок щедрих дотацій з Німеччини. Deutschtumsbund ніколи не був легальною організацією, ніколи не представляв польському уряду свого статуту для затвердження. Натомість, до його складу входила велика кількість легалізованих організацій, як то: Landbund (об'єднання землевласників), Bauerbund (об'єднання селян), Handwerkerverband (об'єднання робітників), Lehrerverein (об'єднання вчителів), Schulverein (об'єднання шкіл), Deutsche Bühne (Німецька сцена), Literarischer Verein (Літературне товариство), Turn-und Sportverein (Спортивне товариство) та ін. Всі ці товариства у свою чергу також поділялися на секції²². Deutschtumsbund проіснував два роки і в 1923 р. був ліквідований польською владою під приводом звинувачень у шпигунстві на користь Німеччини.

Ліквідація Deutschtumsbund усталила систему трьох німецьких організацій, які налагодили тісну співпрацю: Volksbund (Сілезія), Німецьке об'єднання в Сеймі та Сенаті для Познанщини, округу Нотеці та Помор'я (скорочено Deutsche Vereinigung; об'єднувало всіх послів-німців до Сейму та сенаторів, утворило окремі бюро в обох воєводствах), а також Німецьке народне об'єднання в Польщі (на колишній підросійській території). Всі ці політичні організації можна сміливо зараховувати до націоналістичних, оскільки головною засадою їх діяльності була оборона прав німецької меншини незалежно від території проживання та політичних поглядів. Консолідації німецьких політичних сил сприяла агресивна політика польського уряду відносно німецької меншості та національних меншин загалом²³.

Політичні організації німців були надзвичайно політично активні, публічні, намагалися шукати шляхів до співпраці з політичними організаціями інших національних меншин Другої Речі Посполитої, щоб єдиним фронтом виступити проти реакційної національної політики польського уряду. Вони також розгорнули активну міжнародну діяльність, висловили свою солідарність з веймарською Німеччиною. Однак, не варто вважати всі організації німецької меншості суто націоналістичними – такі погляди репрезентували виключно очільники партій. Натомість, всередині німецьких партій існували різноманітні течії.

Певну незалежність зберіг німецький соціалістичний рух. Наприклад, в Лодзі, німецькі соціалісти тісно співпрацювали з Польською соціалістичною партією (ПСП), а також з Бундом. У Сілезії німецькі соціалісти співпрацювали з Вольксбундом, а під час робітничих страйків вони подекуди солідаризувалися із загальнопольським робітничим рухом. Частина соціалістів знаходилася під впливами комуністичного руху. У 1925 р. три німецькі соціалістичні організації об'єдналися у Німецьку соціалістичну партію праці²⁴.

В середині 20-х рр. XX ст. (близько 1924 р.) з метою поширення ідей націонал-соціалізму серед німців Цешинської Сілезії та Судетів була створена Німецька націонал-соціалістична партія Польщі. Головою її був Рудольф Візнер, а друкованим органом – бяльський часопис "Freie Wort" (головний редактор Карл Гофман)²⁵.

На території Польщі видавалася велика кількість німецької партійної преси, зокрема "Deutsche Rundschau" (Бидгощ), "Deutsche Nachrichten" (офіційний орган Deutschtumsbund, Бидгощ), "Posener Tageblatt" і "Volkszeitung" (органи німецьких соціалістів, Бидгощ), "Lodzer Freie Presse" та "Volksstimme" (органи німецьких соціалістів в Цешинській Сілезії, Бельськ), "Dirschauer Zeitung", "Allgemeine Nachrichten für Pomerellen" (Вабжежно у Цешинській Сілезії), "Lissauer Tageblatt" тощо. Всі вищезгадані видання вирізнялися радикальною, націоналістичною спрямованістю. Інші, провінційні часописи переважно передруковували статті з вказаних видань, особливо з "Deutsche Nachrichten"²⁶.

Протягом 1918 – 1926 рр. німецька громада Другої Речі Посполитої створила на польських землях розгалужену мережу політичних партій, громадсько-політичних та культурних об'єднань. Всі вони мали одну спільну рису – серед засадничих принципів їхньої діяльності вирізнялися захист політичних прав німців Польщі, їхньої національної ідентичності. Німецькі політики намагалися втілювати ці принципи у життя на шпальтах численних національних політичних

часописів. На додачу до цього, на території Польщі продовжили функціонувати загальнонімецькі політичні партії, хоча їх спрямованість була значно радикальнішою ніж у партій меншини. Можливість існування настільки потужної мережі партій підтримувалася щедрими дотаціями від німецького уряду, який не втрачав надії повернути собі колишні пруські землі і використовував суспільно-політичні організації німецької громади в Польщі як трибуну для поширення сепаратистських настроїв на окремих територіях.

Окреслена тема потребує подальшого, більш ґрунтовного дослідження. Особливої уваги істориків потребують проблеми діяльності політичних часописів німецької меншини на польських землях; методів пропаганди та дезінформації, широко використовуваних німецькими партіями у місцях компактного проживання німців Польщі, регіональної специфіки діяльності партійних осередків німецької громади та ін.

¹ Алексієвець Л.М. Польща в 1918 – 1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою: дис. ... д. іст. наук: 07.00.02. – Чернівці, 2007. – С. 195.

² Сидорик Н.М. Національна політика польської влади щодо німецької меншини (1919 – 1939 рр.) // Гілея: науковий вісник. Зб. наук. праць. – 2012. – Вип. 66 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Gileya/2012_66/Gileya66/117_doc.pdf; Сидорик Н. Німецька національна меншина Польщі в зовнішній політиці Німеччини (1919 – 1939 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2010. – Вип. 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/apvvi/2010_20/sydoryk.pdf.

³ Kasprzak P. Niemiecka mniejszość narodowa w Polsce w latach 1919 – 1939 // Studia Lubuskie. – 2007. – 3. – S. 155.

⁴ Matelski P. Mniejszość niemiecka w Wielkopolsce w latach 1919 – 1939. – Poznań, 1997. – 592 s.; Olczak E. Działalność polityczna mniejszości niemieckiej w powiecie świeckim w l. 1920 – 1939. – Świecie, 2012. – 18 s.; Hauser P. Mniejszość niemiecka w woj. pomorskim w l. 1920 – 1939. – Wrocław, 1981. – 290 s.

⁵ Blanke R. Orphans of Versailles: The Germans in Western Poland, 1918 – 1939. – Lexington, 1993. – 316 p.; Kotowski A. Polens Politik gegenüber seiner deutschen Minderheit 1919 – 1939. – Wiesbaden, 1998. – 383 s.; Lakeberg B. Das Judenbild in den Presseorganen der deutschen Sozialisten in der Zweiten Polnischen Republik [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publikationen.ub.uni-frankfurt.de/volltexte/2009/113387/pdf/Medaon.A_Lakeberg_3_2008.pdf; Lakeberg B. Die Deutsche Minderheitenpresse in Polen 1918 – 1939 Und Ihr Polen- Und Judenbild. – Frankfurt am Main, 2010. – 562 s.; Raitz Von Frenzt K.A Lesson Forgotten: Minority Protection Under the League of Nations : the Case of the German Minority in Poland, 1920 – 1934. – New York, 1999. – 290 p.; Heike O. Die deutsche Arbeiterbewegung in Polen, 1835 – 1945. – Dortmund, 1969 – 195 s.; Matull W., Heike O. Ostdeutschlands Arbeiterbewegung: Abriss ihrer Geschichte, Leistung und Opfer. – Würzburg, 1973. – 590 s.

⁶ Kalkstein Z. Liczba i rozmieszczenie Niemców w Polsce. – Warszawa, 1927. – S. 6, 8 – 10.

⁷ Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939 / J. Tomaszewski. – Warszawa, 1985. – S. 133.

⁸ Faruga A. Mniejszość niemiecka na Wschodnim Górnym Śląsku (1922 – 1939). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakorzenie.most.org.pl/ns_wdrp/02.htm.

⁹ Czubiński A., Makowski E. Klasowy ruch robotniczy w Wielkopolsce w okresie II Rzeczypospolitej. T. I: lata 1918 – 1928. – Poznań, 1963. – S. 77.

¹⁰ Ibid. – S. 83.

¹¹ Ibid. – S. 85.

¹² Ibid. – S. 86.

¹³ Ibid. – S. 87.

¹⁴ Ibid. – S. 88.

¹⁵ Ibid. – S. 89.

¹⁶ Matull W., Heike O. Ostdeutschlands Arbeiterbewegung: Abriss ihrer Geschichte, Leistung und Opfer... – S. 507 – 519.

¹⁷ Belcikowski J. Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Z uwzględnieniem stronnictw żydowskich, ukraińskich, niemieckich, litewskich, białoruskich i rosyjskich na

ziemiach polskich. Przewodnik praktyczny dla obywatela. – Warszawa, 1923. – S. 97.

¹⁸ Faruga A. Mniejszość niemiecka na Wschodnim Górnym Śląsku (1922 – 1939)...

¹⁹ Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939... – S. 133.

²⁰ Ibid. – S. 133 – 134.

²¹ Faruga A. Mniejszość niemiecka na Wschodnim Górnym Śląsku (1922 – 1939)...

²² Polacy w Niemczech i Niemcy w Polsce. – Warszawa: nakł. Okręgu Środkowego ZOKZ, 1925. – S. 17 – 18.

²³ Tomaszewski J. Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918 – 1939... – S. 134.

²⁴ Ibid. – S. 134 – 135.

²⁵ Stolinski Z. Die deutsche minderheit in Polen. – Warszawa, 1928. – S. 54 – 55.

²⁶ Bełcikowski J. Charakterystyki i programy stronnictw politycznych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej... – S. 95 – 96.

Анализируется участие национальных немецких партий в политической жизни Второй Речи Посполитой периода парламентской демократии. Определены взаимосвязи между территориальным размещением немецкого населения Польши, его социальной структурой и популярностью определенных политических группировок.

Ключевые слова: национальные меньшинства, Великопольша, Ноябрьская Революция, национал-демократия, социал-демократия.

Involvement of German national parties in the political life of the Second Polish Republic in the period of parliamentary democracy is analyzed in the article. Interconnections between the territorial placement of German population of Poland, it's social structure and popularity of certain political groups is identified.

Keywords: national minorities, Great Poland, November Revolution, National Democracy, Social Democracy.